

KELLER MÁRKUS

A GYÁR ÉS A MUNKÁS A MÁJUS 1. RUHAGYÁR MUNKÁSTANÁCSA 1956–1957-BEN

ELŐSZÓ

Az 1956-os forradalom már leverése után rögtön elemzésre ingerelte az írástudókat, s ha egy kicsit később is, de a munkástanácsok és küzdelmeik a Kádár-kormánnyal a baloldali gondolkodók figyelmének középpontjába kerültek. Legfőképpen azért, mert az 1956-os katonai fellépéssel a Szovjetunióból és az általa képviselt szocializmusból végképp kiábrándult baloldali értelmiség számára a munkástanácsok, valamint az általuk megvalósítani kívánt demokratikus szocializmus új alternatívát jelentett. Az első írások¹ természetesen az emigráns magyar szerzők tollából születtek, és jó részük – érthető módon – az események leírását szolgálta, hiszen az adott helyzetben erre volt szükség. Ennek ellenére már 1960-ban megjelent egy elemző tanulmány a brüsszeli Nagy Imre Intézet folyóiratában, amelyben a szerző, Bak János a munkástanácsokat egy hosszabb történelmi fejlődésben helyezte el, az 1871-es párizsi forradalomból eredeztetve őket. Három dolgot emelt ki a munkástanácsokkal kapcsolatban: a tagjaik által elképzelhető legszélesebb demokráciára törekedtek, annak ellenére, hogy munkástanácsok, mindig nemzeti jellegük is volt, s tervezeteikben a gazdaság munkásellenőrzésének gondolata is gyakran felmerült. Ugyanabban a számban jelent meg Pierre Broue „Parlament, tanácsok, pártok” című cikke, amely a munkástanácsok és a bürokratikus állam viszonyát elemezve rámutatott arra, hogy a kettő egymás mellett nem létezhet.

A munkástanácsok szerepének értékelése a „szocialista” Magyarország politikusai számára is fontos volt, hiszen be kellett bizonyítaniuk: a munkásság érdekeinek igazi képviselője a Magyar Szocialista Munkáspárt, nem pedig az (ellen)forradalmi munkástanácsok. A bizonyítás persze csak az adatok szándékos félreértelmezésével és esetenkénti meghamisításával volt lehetséges. Erre a szerepre vállalkozott Molnár János, aki az *Ellenforradalom Magyarországon* című 1967-es könyve folytatásaként *A Nagybudapesti Központi Munkástanács* címmel bőszes levéltári és könyvészeti anyagot felhasználva 1969-ben megírta a munkástanácsok történetét, de mindezt a már korábban vázolt prekoncepcióval. A munkástanácsokra épülő forradalomkonceptiót Nyugaton Bill Lomax 1976-ban megjelent könyve tette ismertté. Szerinte Magyarországon 1956-ban a munkások és nem az értelmiségiek teremtették meg a forradalom intézményeit, s ezek a forradalmi intézmények egy új társadalom alapjául szolgálhattak volna.² Magyarországon a lengyel Szolidaritás szakszervezet 1980–1981-es tevékenysége

1 *Szemle. Válogatás a brüsszeli Nagy Imre Intézet folyóiratából.* Szerk. Kozák Gyula. Budapest, 1992, Századvég–1956-os Intézet, 50–99. o.

2 Bill-Lomax: *Magyarország 1956-ban.* Párizs, 1982, Magyar Füzetek, XI. o.

tette újra érdekessé a munkástanács-problematikát, hiszen sokan a Szolidaritásban a munkástanácsok kései utódát látták. Ebbe a sorba illeszkedik bele Kiss János tanulmánya, amely azon a forradalomról szóló konferencián hangzott el, amelyet a demokratikus ellenzék szervezett 1986-ban.³ A forradalom 30. évfordulójára jelent meg Kemény István és Bill Lomax szerkesztésében a Magyar Füzetek sorozatban a *Magyar munkástanácsok* című könyv, amely elsősorban dokumentumgyűjtemény volt. A rendszerváltás után hosszabb, átfogóbb tanulmányok alig jelentek meg, a megjelentek pedig korábban, még az 1980-as évek végén íródtak.⁴ 1989 után főleg visszaemlékezések, forrásközlések és esettanulmányok láttak napvilágot meglehetősen nagy számban. A kutatási eredményeket áttekintő, összefoglaló mű azonban máig nem született.

Írásomnak nem célja, hogy ezt a hiányt betöltse. Inkább csak hozzá szeretne járulni egy újabb rész kifejtésével a teljesebb munkástanácsképhez, ezzel is segítve a fent említett összefoglaló mű létrejöttét. Jelen tanulmány írásánál, amely a Május 1. Ruhagyár munkástanácsának tevékenységét tárgyalja a megalakulástól az ellehetetlenülésig, három típusú forrást használtam fel.⁵ Az *első típus*hoz a Május 1. Ruhagyár Munkástanácsának igazgatósági és összüléseinek jegyzőkönyvei, felhívásai tartoznak, amelyek többé-kevésbé hitelesnek tekinthetők. Néhány utalásból azonban úgy tűnik: az elnök, a titkár, a főkönyvelő és az igazgató a fontosabb kérdésekben informálisan egyeztetett egymással az igazgatósági tanács ülése előtt, így az ott lefolytatott és a jegyzőkönyvekben megjelenő viták nem mindig tárják elénk a valós helyzetet. A *második típusú* forrás az úgynevezett üzemi „Fehér könyv”, illetve az elkészítéséhez felhasznált dolgozói jelentések, beszámolók. Az ezekben szereplő információk hitelességéhez már elég sok kétség fér. Itt a torzításban, torzulásban nemcsak az emlékezet tudatlan mechanizmusai játszottak szerepet, hanem tudatos politikai-ideológiai szempontok is. Már kész „forgatókönyv” alapján írták, írtatták le az emberekkel a gyárban történt eseményeket. A *harmadik típusba* a munkástanács tagjairól készített személyi feljegyzések sorolhatók, amelyek a forradalom után íródtak valószínűleg a személyzeti osztály számára, de – mivel csak az iskolázottságra, lakhelyre, beosztásra és az elbocsátás idejére és formájára szorítkoznak – feltételezhető, hogy megfelelnek a valóságnak.

A SZEREPLŐK⁶

A megválasztott munkástanácsban – bár a gyár budapesti – csak öt budapesti születésű tag volt (kevesebb mint 50%), ami valószínűleg a mezőgazdaság átalakítása és az ennek is köszönhető faluból városba áramlás számlájára írható. Nagyon fontosnak tartom a meglehetősen alacsony átlagéletkort (33,45), ami a kis szórás mellett (a legidősebb tag is csak negyvennégy éves, a legfiatalabbak pedig huszonnégy évesek) a munkástanács vezetőségének rendkívüli fiatalságát mutatja. Tizenegy emberünkől csak kettőről tudjuk, hogy érettségizett, s ha ezekhez még hozzászámítjuk a főkönyvelőt (Csirmaz Pál) és a munkástanács titkárát (Wein Miklós), akikről beosztásuk, illetve múltjuk miatt feltételezhetjük, hogy rendelkeztek középisko-

3 Kiss János: Az 1956–57-es restauráció. In *Ötvenhatról nyolcvanhatban*. Szerk. Hegedűs B. András. Budapest, 1992, Századvég–1956-os Intézet, 217–249. o.

4 Például Varga László: „Utóvédharc”. Munkástanácsok 1956. In *Új: Az elhagyott tömeg. Tanulmányok 1950–1956-ról*. Budapest, 1994, Cserépfalvi–Budapest Főváros Levéltára, 199–235. o.

5 A források az 1956-os Intézetben találhatóak.

6 A neveket és a részletes adatokat lásd a *Függelékben*.

lai végzettséggel, a tizenkét személynek még akkor is csupán az egyharmada szerezte meg az érettségit. Nem találunk az egyetlen Kovács I. József osztályvezetőn kívül (aki még egy éve sincs a gyárban) az igazgatótanács tagjai között magasabb beosztásúakat, osztályvezetőket, művezetőket. Úgy tűnik, egyfajta elitcsere zajlott le a munkástanács-választások kapcsán a gyárban. Mint látjuk, az új elit nem volt magas iskolai végzettségű, nem foglalt el fontos hivatalos pozíciókat a cserét megelőzően. Fiatal volt, és nem használódott el politikailag a Rákosi-rendszerben. A forradalom leverése után az igazgatótanács minden tagját (kivéve azokat, akik részt vettek a munkástanács ellehetetlenítésében és felszámolásában) eltávolították a gyárból.

A munkástanács politikai ellenfeleiről, akik a helyi MSZMP-szervezet körül csoportosultak, sajnos csak kevés életrajzi adat vagy jellemzés maradt meg, ami érthető, hiszen az ilyen jellegű források pont az ő megrendelésükre készültek. A Kádár-kormány, illetve az MSZMP embezeit megismerni csak tevékenységeik, határozataik alapján lesz módunk. Két vezető személyiségük: Kovács József, a Könyvüipari Miniszter által kinevezett kormánybiztos, később a gyár igazgatója, valamint Engi Klára, az üzemi MSZMP-alapszervezet titkára, személyzetis. A munkástanács hatalmának csökkenésével párhuzamosan nőtt a kormánybiztost támogatók tábora.

A TÖRTÉNET

BEFEJEZÉS (BEVEZETÉS HELYETT)

A délutáni fények hosszúra nyújtják az árnyakat. A gyár udvarán járunk. Lábak szaladnak le az irodaépület lépcsőjén, s innen a magasból csak azt látjuk, hogy máshonnan, az öltözők, a munkatermek felől sok-sok láb csatlakozik hozzájuk. Gyakorlott kiszámított lépések... ismerős, évek hosszú során át rótt megszokott utak. Az udvar sarkában, ahol annyiszor átsiklott már a szemünk, a gyár különféle rendezvényeit hirdető táblán most új felírás látható. Néhányan közel is mennek hozzá:

„Bemutatjuk dokumentumfilmünket, melynek címe MESÉL A MÚLT, készítette a gyári pártszervezet végrehajtóbizottsága mindazok számára, akik gyorsan felejtének.”

Idős munkásasszony halad a kijárat felé. A felvevőgép beéri, és mintha már az ő szemszögéből látnánk, tekintetünk a blokkolóóra esik. Pontosan két óra van, a műszakváltás ideje. Cseng egyet az óra, amint a kis kartonlapra rányomja a távozás idejét. Az öreg portás sapkájához emeli kezét, és az idős munkásasszony – kinek egyelőre most a nyomába szegődünk – már kint jár az utcán. Amint visszatekint: tarka, színes kavargást látunk a kapu előtt. Fiatalok csoportjai szállingóznak kifelé, kerékpárokat, motorbicikliket tolnak vidám önfeledtséggel. Mint akikről lepereg 8 kemény munkaóra, megindulnak a város felé.

Ó, a jól ismert esti programok. Várják őket a mozik, színházak, fényesen kivilágított kultúrházak és fojtott félhomályú eszpresszószegelek. Várja őket a szórakozás, a pihenés, és a fiúkat természetesen néhány csinos lány.⁷

A MEGALAKULÁS

Munkafelvételünk alapvető felvétele az, hogy Budapest főváros területén orosz katona ne legyen.⁸

7 Részlet a *Mesél a múlt* című dokumentumfilm forgatókönyvéből, amely a gyár történetét dolgozza fel 1945-től a kádári konszolidációig.

8 A Május 1. Ruhagyár Ideiglenes Forradalmi Munkástanácsa határozatának 3. pontja, 1956. október 31.

1956. október 22-én este 6 óra körül három műszaki egyetemista érkezett a Május 1. Ruhagyárba. A helyi DISZ-szervezetet keresték, a gyár fiataljaival akartak beszélni. A pártbizottság nem zárkózott el ettől,⁹ de előtte beszélgettek az „egyetemista fiatalokkal”. Annak ellenére, hogy a követelések fontosabb részében (a szovjet csapatok kivonása Magyarországról) és a tüntetés kérdésében nem alakult ki köztük egyetértés, az egyetemista küldöttség bement a munkatermekbe, ahol tagjai ismertették pontjaikat, és meghívtak mindenkit a másnapi tüntetésre.

Október 23-án délelőtt a dolgozók körében egyre szélesebb körű, egyre élesebb hangú politizálás folyt. Egyszerre nőtt a szimpátia a tüntetés mellett. Ilyen körülmények között a DISZ és a pártbizottság szükségét érezte, hogy hivatalosan is megnyilatkozzon, ezért délután három órára összehívta az ifjúsági parlamentet, többek között azért, hogy a gyár fiatalságát távol tartsa a tüntetéstől.¹⁰ A gyűlés nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, nem nyugtatta meg a kedélyeket, sőt egyre több kritika, egyéni sérelem és forradalmi követelés (többpártrendszer, szovjet csapatok kivonulása, magyar egyenruha) merült fel a fennálló rendszerrel szemben. Ennek ellenére az MDP és a DISZ még megőrizte vezető pozícióját, hiszen a gyűlés által megválasztott öttagú bizottságban, amelynek a Május 1. Ruhagyár fiataljai követeléseinek megfogalmazása volt a feladata, három tag biztosan a párt „embere” volt (a DISZ-titkár és két sztahanovista), a negyedik tagról nem dönthető el a politikai hovatartozása, az ötödik tagnak pedig nem említik a nevét.

Október 24-én délután már olyan kevés dolgozó ment be a gyárba, hogy nem lehetett beindítani a délutáni műszakot. A pártbizottság hallva a lövöldözésekről szóló híreket fegyvertelen gyárőrséget szervezett, amely másnapra negyven-ötven főre bővült, és szert tett néhány puskára is. A gyárőrség tagjai október 30-ig, az ideiglenes munkástanács megválasztásáig a helyükön maradtak. Október 27–28-a körül – az MDP KV október 26-án a rádióban elhangzott felhívásának engedelmességgel – a gyárőrség tagjai maguk közül tizenkét tagú munkástanácsot választottak. Az ideiglenes munkástanács megválasztását október 30-ra hirdették meg, abban bízva, hogy meg tudják őrizni a párt vezető szerepét az új szervezetben is. Ez azonban nem sikerült. A gyárba beérkező munkások első dolga a párt által felállított gyárőrség lefegyverzése és szolgálatból való leváltása volt. Csirmaz Pál főkönyvelő és Wein Miklós a kezükbe vették az irányítást, kiszorítva a párt szervezet embereit (például Engi Klárát), s a megjelent körülbelül kétszáz dolgozó megválasztotta az ideiglenes munkástanácsot (elnök Wein Miklós), leváltotta a régi igazgatót, és megválasztotta az ideiglenes (Csirmaz Pál). Ezenkívül még a gyár párttitkárát és huszonhat „elvtársat” kitiltottak a gyárból. Október 31-én az ideiglenes munkástanács kiadta az első határozatát, amelyben megfogalmazta a munka felvételének kritériumait:

1. A Nemzeti Forradalmi Bizottmány, a forradalmi ifjúság és a Forradalmi Katonai Tanács Vezérkara kapjon helyet az újonnan megalakítandó magyar kormányban.
2. A kormány adjon pontos dátumot a szovjet csapatok Magyarország területéről történő végleges és teljes kivonásáról.
3. A munkafelvétel alapvető feltétele, hogy Budapest főváros területén orosz katona ne legyen.

9 Az 1956. októberi ellenforradalmi események története a Május 1. Ruhagyárban. („Fehér könyv”) Budapest, é. n., k. n., 2. o.

10 Uo. 3. o.

4. A munkafelvétel napját a Május 1. Ruhagyár Ideiglenes Munkástanácsa rádión közli a dolgozókkal.
5. A munkástanács követeli, hogy a legalacsonyabb bér 800 Ft és 1500 Ft között legyen, az eddigi kereseteket 10%-kal emeljék, és a legmagasabb kereset 3500 Ft-nál ne lehessen több.

Mint látható, a fenti pontok nem hoztak semmi újat az országban már megszületett vagy éppen születőben lévő követelésekkel szemben. A határozat talán épp azért is volt ennyire szűkszavú, mert nem akarta megismételni a már elhangzott követeléseket, s csak azok az elvárások kerültek be a pontok közé, amelyek közvetlenül érintették őket (fizetés), illetve amelyek a forradalom eredményeit voltak hivatva biztosítani (a szovjet csapatok kivonulása, új kormány).

November 21–22-én került sor a végleges munkástanács megválasztására. Munkaterületek szerint választási egységeket alakítottak, amelyek közfelkiáltással jelölőbizottságokat választottak. Ezek „bizalmas tanácskozáson” megállapították a jelöltek nevét, mindig két-három fővel többet, mint amennyit az adott egység a munkástanácsba delegálhatott. A jelölés után a jelölőbizottságok megkapták a kellő mennyiségű választási cédulákat, és kiosztották azokat. A szavazás titkos volt; az ideiglenes munkástanács a szakszervezeti bizottsággal együtt számolta meg a szavazatokat. Az ötvenöt tagú új munkástanács saját soraiból választott egy elnököt és tíz igazgatótanácsi tagot. Az elnök Tóth Árpád lett. Az új munkástanács igazgatótanácsába bekerült az ideiglenes munkástanács megalakításának két vezéralakja is: a volt elnök Wein Miklós, aki itt a titkári funkciót töltötte be, és Csirmaz Pál főkönyvelő, aki pozíciójánál fogva, hivatalból volt jelen az igazgatótanács ülésein. Az igazgatótanács a jegyzőkönyvek szerint körülbelül hetente ülésezett, a munkástanács össziülését pedig nagyjából havonta hívták össze. Tagot delegáltak a VIII. kerületi és a Központi Munkástanácsba is. December 5-i ülésén a munkástanács megszüntette a gyár külön fegyveres őrségét (még a Kádár-kormány december 9-i, a gyári munkásőrségek fegyverviselését szabályozó rendelete előtt). Ezzel megszűnt a fegyveres harcokra emlékeztető utolsó maradvány is.

SIKEREK

A munkástanács egész történetén végigvonult az az igény, hogy pontosan tisztázza a feladatát, a helyét a vállalat hatalmi, döntési szerkezetében. Ennek érdekében komoly hangsúlyt fektettek a dolgozókkal való kapcsolattartásra: a gyári hangosbemondón beolvasták a munkástanács határozatait, személyes találkozókat szerveztek, fogadóórákat tartottak, termelési értekezleteken is népszerűsítették a munkástanácsot. A jegyzőkönyvekből úgy tűnik, a munkástanácsnak kétféle harcot kellett vívnia. Egyrészt folyamatos támadások érték a Kádár-kormány részéről a Könnyűipari Minisztériumon keresztül, illetve az MSZMP helyi szervezetétől; másrészt – mint új tényezőnek a vállalat hatalmi struktúrájában – meg kellett küzdenie az eddigi hatalmi pozíciók birtokosaival. Már volt szó arról, hogy a munkástanácsi igazgatótanács tagjainak túlnyomó többsége nem tartoztak semmilyen formában a forradalom előtti vállalati elithez, és nem voltak magasan iskolázottak sem. Valószínűleg ezért is, illetve azon szervezetszociológiai törvényszerűségekből eredően, miszerint minden szervezeti egység küzd döntési pozíciójának korlátozása ellen, az osztályvezetők s az igazgató is bíralták a munkástanácsot. Nem politikai értelemben – ezt megtette az MSZMP –, hanem szakmai téren.

Folyamatos volt igény az igény osztályvezetők és az igazgató részéről, hogy a munkástanács pontosan határozza meg a jogkörét,¹¹ ne döntsön apró ügyekben, hanem csak irányítson; nehezményezték, hogy gyenge az igazgatótanács szakmai színvonala.¹² A munkástanács ma-

ga is törekedett státusának pontos tisztázására és ennek írásbeli kidolgozására, de közben – amíg tehetette – kézből tartotta a vállalat irányítását, döntött stratégiai és részletkérdésekben, beleszólt a gazdasági és a személyzeti ügyekbe, sőt még a gyár fiataljainak táncmulatságát is ez a testület engedélyezte.

A helyzet 1957. február 21-én sem változott, amikor is a munkástanács összülésén bemutakozott a Könnyűipari Minisztérium által február 12-én kinevezett kormánybiztos, Kovács József. A munkástanács igazgatótanácsa mindent megpróbált, hogy megakadályozza ezt a kinevezést: beadványt írt a minisztériumba, a gyár gazdasági eredményeire hivatkozva tiltakozott az ipari igazgatónál. A válasz az volt, hogy a gyár túlzottan önálló utakon jár. Annak ellenére, hogy a gyáriak nem tartották szükségesnek Kovács kinevezését, Tóth Árpád elnök a gyűlésen hangsúlyozta, hogy reméli, együtt tudnak dolgozni annak érdekében, hogy eredményesebben termeljenek.

Kovács József kormánybiztos válasza rendkívül szívélyes és visszafogott volt. Önéletrajzána ismertetése után elmondta: célja, hogy a Május 1. Ruhagyár fizikai és szellemi dolgozóinak jobb legyen az élete, és növekedjék az átlagkeresetük. A pozitív hangulatú beszéd ellenére rendkívül éles hangú hozzászólásokkal folytatódott az ülés, az összes felszólaló vitatta a kormánybiztos kinevezésének szükségességét, s azt firtatták, hogy a minisztérium pontosan milyen feladattal bízta meg a kormánybiztost. Kovács a támadásokra válaszolva kiemelte, hogy „éve gazdasági ember, nem pártember, véletlenül kommunista is. [...] Szeretné, ha [a] Munkástanács gyakorolná az üzemben a hatalmát. Ha pár héten belül nem lesz baj, kérni fogja, hogy elkerülhessen innen.”¹³

Ennél többet a legvérmesebb munkástanácstag sem várhatott ettől az üléstől. A dolgozók kiálltak a munkástanács mellett, a kormánybiztos elismerte a munkástanács hatalmát, sőt megígérte, hogy – ha minden jól megy – néhány héten belül távozik. A munkástanács hatalma csúcsán állt: irányított, elismert és népszerű volt.

A FORDULAT: 1957. MÁRCIUS 8.

*Kovács kormánybiztos: Ezek a szaktársak visszaéltek a népi hatalommal. Kijelenti, hogy szélső-jobboldali elemekkel nem hajlandó az üzemben együtt dolgozni, és ezért intézkedett így. Olyan elemek mint Wein, Tóth Árpád, Osváth stb. nem dolgozhatnak szocialista üzemben. Neki joga van, hogy az ilyen elemeket kitegye mindenkinek a meghallgatása nélkül.*¹⁴

Tizenöt nap alatt gyökeresen megváltozott a munkástanács helyzete. Az események menétét nehéz rekonstruálni, forrásaink vagy nem túl bőbeszédűek, vagy túlságosan elfogultak. Rendelkezésre áll a március 8-i munkástanácsi összülés jegyzőkönyve, az üzemi „Fehér könyv” és egy jelentés „A munkástanács igazgatói tanácsának megtisztítása az MSZMP iránymutatásával” címmel. Az utóbbi két forrás egyértelműen a Kádár-kormányzat szemszögéből mutatja be az eseményeket. Az első precízen leírja magát az ülést, de az előzményekről szinte semmit sem mond.

Ami biztosnak tűnik: elbocsátásokkal, fenyegetésekkel, a munkástanács vezető tagjait bemocskoló rágalomokkal és erős MSZMP-propagandával világossá tették a dolgozók előtt, hogy csak egyféle vezetés létezhet a gyárban: az, amelyik feltétel nélkül párt- és kormányhű. Nyil-

11 1956. december 12-i munkástanács-ülési jkv.

12 1957. február 1-jei munkástanács-ülési jk.

13 1957. február 21-i munkástanács-ülési jk.

14 1957. március 8-i munkástanács-ülési jkv.

vános bojkottal elszigetelték, majd lemondásra és távozásra kényszerítették a munkástanács erős embereit. Ez nem volt könnyű, hiszen egyes munkástanácstagok még a nyilvánvalóan előre megtervezett március 8-i ülésen is (amikor Tóth Árpád elnök hivatalosan bejelentette a lemondását, a munkástanácsot pedig a jobboldali elhajlás vádjával illették) firtatták az intézkedések jogosságát, s kiálltak az elbocsátott emberek mellett. Néhány alkalommal spontán sztrájk is kialakult, a különösen becsült és népszerű emberek elbocsátása miatt. A válasz azonban mindig ugyanaz volt: a szocializmus ellenségeinek nincs helye a gyárban, a kormánybiztosnak pedig a kormány rendelkezései értelmében joga van személyi kérdésekben önállóan dönteni. S amikor Kovács József kormánybiztos az iparigazgatóság igazgatónak javasolta (1957. március 27-én), mindenki számára nyilvánvalóvá vált, hogy a változás visszafordíthatatlan.

A VÉGJÁTÉK

*Engi elvtársnő (párttitkár): A munkafegyellemmel kapcsolatban nem az a teendőnk, hogy strázsáljuk a kapuba[n] a kimenő dolgozókat, hanem megmagyarázni a munkafegyelem megsértésének súlyos következményeit. A munkástanács tagjai legyenek példamutatóak a munkafegyelem terén.*¹⁵

A munkástanács nem szűnt meg: új elnöke Nagy István lett, s megválasztottak még két párttagot is igazgatótanácsi tagnak. Megváltozott azonban az ülések hangja, rendszeresen bírálták az előző munkástanácsot, a tanácstagok kifejezték örömeiket, hogy a mostani végre megtalálta a szerepét: a nagy horderejű kérdésekben való döntést. Igazi döntések azonban nem születtek, az igazgatótanács csak javaslatokat tett, az igazgató pedig ígéretet, hogy intézkedik. Az április 11-i munkástanácsülésen az igazgató többször is nyomatékosan kérte a tagokat, hogy álljanak elő konkrét javaslatokkal. A munkástanács egyre kevésbé vehetett részt a döntésekben, kezdett tanácsadó szervvé válni, szinte már nem is hozott határozatokat. A tületben lassan mindenkit elvtársnak szólítottak, a vállalat vezetősége pedig akaratkövetítő szervévé változtatta a munkástanácsot: tevékenysége kimerült a május 1-jei felvonulás szervezésében, az agitációban, a munkafegyelem növelésében. A május 10-ei jegyzőkönyvben beszámoltak a munkástanács tagok bevonásáról a gyári munkásörsebe.

A munkástanács tovább élt, de ülései az osztályvezetői értekezlettel összevonódtak, s csak kivonatos jegyzőkönyv maradt fenn róluk.

GAZDASÁGI KÖRNYEZET

Az 1950-es évek gazdasága az 1954-es reform ellenére kizárólag tervutasításon alapuló, túlzottan központosított gazdaság maradt. A tervutasításos rendszer és a kóros központosítottság több problémát is magával hozott, amelyek hozzájárultak a magyar gazdaság válságához. Kornai János 1956-ban írt kandidátusi disszertációja¹⁶ a könnyűipar példáján keresztül mutatta be ezeket a jelenségeket. Az ő tanulmánya és más források alapján próbálom meg vázlatosan bemutatni azt a gazdasági környezetet, amelyben a Május 1. Ruhagyárnak és dolgo-

15 1957. május 10-én tartott összevont osztályvezetői és munkástanácsi mérlegbeszámoló értekezlet jegyzőkönyve.

16 Kornai János: A gazdasági vezetés túlzott központosítása. In *A magyar gazdaságirányításról. I. kötet.* Budapest, 1983, Kossuth, 113–158. o.

zónának működniük kellett, remélve, hogy ez segít majd megérteni a munkástanácsok létrejöttének okait, illetve a felmerülő gazdasági problémákra adott válaszaikat.

Kornai mint frásának címe is mutatja – és ezzel a korszakról írt nagyobb összefoglaló munkák is egyetértenek¹⁷ – a magyar gazdaság egyik legfőbb gondjának a túlzott központosítást és az ebből fakadó túlzott tervutasítást tartotta. Az 1950-es évek gazdaságának ez a két ismérve alapvetően meghatározta a vállalati légkört, a vállalaton belüli kapcsolathálót, az emberi viszonyokat. A túl sok és részletes utasítás bürokratizmusra nevelte a gazdasági vezetőket, kedvezett a diktatórikus munkástípus elterjedésének, gátolta a kreativitást és a spontaneitást. A mértéken felüli centralizáció egyik legfontosabb hozadéka a bürokrácia olyan mértékű felduzzasztása volt, hogy az már a foglalkozási szerkezetet is lényegesen megváltoztatta (1938-ban 100 munkásra 14,7, 1954-ben 26,5 alkalmazott jutott a könnyűiparban). A felduzzadt apparátusnak persze érdeke volt az újabb és újabb központosítás. Komoly gondot okozott a vezetők és a beosztottak közötti bizalmatlanság, amit részben az indokolt, hogy anyagi érdekelttség és tulajdonosi érzés híján jórészt csak az adminisztratív retorziók kényszeríthették a dolgozót a munka hibátlan elvégzésére. Kornai nagyon fontosnak vélte az erős üzemi demokrácia kiépülését. Úgy gondolta: a hatékony termelés érdekében szükséges, hogy a dolgozók az üzem gazdáinak tartsák, illetve tarthassák magukat. Az egyéni és kollektív vezetést keverékét helyezte, ahol a stratégiai kérdéseket kollektív módon, az operatív termelésirányítás kérdéseit viszont az egyszemélyi felelősség elve alapján döntik el.

A ruházati ipar, ahova a Május 1. Ruhagyár is tartozott, a termelés értékét tekintve előkelő helyen állt a népgazdaságban a könnyűipari ágazatok között, hiszen 1953-ban a ruházati ipar a teljes gyáripar termelési értékének 8,8%-át, 1954-ben 7,5%-át állította elő akkor, amikor a teljes könnyűipar 25,1%-ot, illetve 23,7%-ot ért el.¹⁸ Még inkább mutatja a fejlődés mértékét és relatív gyorsaságát, ha a vállalati teljes termelés növekedésének mértékét hasonlítjuk össze a ruházati és a könnyűiparban. Az 1949-es termelési szintet alapul véve a könnyűipar 1955-re 216,6%-os növekedést könyvelhetett el magának, ezzel szemben a ruházati ipar 501,9%-os növekedéssel büszkélkedhetett.¹⁹ (Ez akkor is magas, ha valószínűsíthető, hogy 1949-ben meglehetősen alacsony szinten állt a termelés.) Azt mondhatjuk tehát, hogy a könnyűiparon belül a ruházati ipar kiemelt és termelési értékét tekintve meghatározó ágazat volt. (Ha a termelési érték helyett a munkások és alkalmazottak számát vizsgáljuk, a ruhaipar pozíciója akkor sem gyengül, hiszen a könnyűiparon belül a textilipar után ez az ágazat foglalkoztatta a legtöbb embert, s a könnyűipari ágazatok között a fejlődés dinamizmusa itt volt a leggyorsabb: az 1949-es 17 773-ról 1956-ra 50 954 főre nőtt a dolgozók száma.²⁰)

A ruházati iparon belül érdemes megvizsgálni a Május 1. Ruhagyár helyzetét, súlyát, termelési szerkezetét. A gyár épülete a VIII. kerületben, az Elnök utca 1. szám alatt volt (még ma is látható). Jogelődje, az Országos Ruházati Intézet Rt. 1930-ban alakult százötven-háromszáz munkással, és kizárólag tisztí egyenruhák gyártásával foglalkozott. 1948-ban államosították a gyárat, majd hamarosan nyolcszázezer forintot alaptőkével újraindították a termelést, de ekkor már Egyenruha-ipari Vállalat néven. 1952-ben kapta a Május 1. Ruhagyár nevet, 1954-től pedig már polgári ruhákat is gyártottak.²¹ 1955 komoly változásokat hozott a gyár és a dolgo-

17 Romsics Ignác: *Magyarország a XX. században*. Budapest, 1999, Osiris, 347. o.; *Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a XX. század közepéig*. Szerk. Honvári János. Budapest, 1988, Aula, 465–468. o.

18 *Statisztikai Évkönyv 1954*. Budapest, é. n., Központi Statisztikai Hivatal, 3. o.

19 *Statisztikai Évkönyv 1949–1955*. Budapest, 1957, Központi Statisztikai Hivatal, 72. o.

20 *Statisztikai Évkönyv 1957*. Budapest, 1959, Központi Statisztikai Hivatal, 90. o.

21 *1948–1973. Május 1. Ruhagyár Budapest*. Budapest, 1973, k. n. 5–6. o.

zők életében is: többé nem gyártottak egyenruhákat, három másik ruhagyárral egyesültek, s így az ország egyik legnagyobb ruhaüzemévé váltak,²² a ruházati cikkek egyhatodát ők állították elő (férfi-, női- és gyermekkabátok), és sok új beruházás történt. A *Szabad Nép* 1955. április 18-án megjelent cikke tanúsítja, hogy az átállás nem ment zökkenőmentesen. A cikk neveket is említve felrója a gyárnak és munkásainak, hogy kivételezett helyzetük ellenére rengeteg selejtet termelnek, s hibáikat nem vállalják, hanem másokra hárítják. Szerencsére a párt és a szakszervezet hathatós közreműködésével és egy új főmérnök vezetésével pár hónapon belül sikerült kiküszöbölni a problémákat, ahogy erről a *Szabad Nép* 1955. október 12-i cikke beszámolt, s hogy a javulás hosszan tartó volt, igazolta a lap 1956. február 3-i riportja, amely már követendő példaként mutatta be a Május 1. Ruhagyárat.

A gyár – mint láttuk – a ruhaipar elitjéhez tartozott nemcsak a termelés mennyiségénél, hanem a gépek minőségénél és az itt dolgozók szakképzettségénél fogva is. Épp az elithelyzet teszi izgalmassá a gyár munkástanácsának tevékenységét, hiszen ennek kapcsán a munkásság felső rétegének a forradalomra és elfojtására adott reakcióit figyelhetjük meg.

Kornai 1956 szeptemberében írt disszertációjának megoldást ajánló fejezetében lényegében leírta a munkástanácsok ideáltípusát (olyannyira, hogy fejtegetése szinte szóról szóra megegyezik az október 31-i munkásparlament „A munkástanácsok jogainak és működésének alapelvei”-t lefektető határozatával)²³: egy gazdaszerepet betöltő, a stratégiai gazdasági és személyi döntésekben részt vevő, de a konkrét termelésirányítástól magát távol tartó dolgozói tanácsot. Érdeemes megvizsgálni, hogy ezekből mely tulajdonságokat találhatunk meg a Május 1. Ruhagyár Munkástanácsában, s milyen válaszokat próbáltak adni a fent tárgyalt szervezeti-szervezési problémákra.

A MUNKÁSTANÁCS A TERMELÉSBEN

A munkástanács gazdasági tevékenységét megválasztásuktól – november 22-e – a munkástanács első elnökének leváltásáig – március 8-a – tárgyalom, mivel a munkástanács ebben az intervallumban tekinthető csak önálló döntéshozó szervnek. A Május 1. Ruhagyárban a forradalmi események után, november 19-én kezdődött meg a rendszeres munka. A végleges munkástanács egyik első tevékenysége volt, hogy formálisan is felmentette az addigi igazgatót, a december 27-i igazgatótanácsi ülésen pedig már felvetődött egy új szervezeti felépítés szükségessége, amit január 9-én el is fogadtak. Egy osztállyal kevesebb lett, egyszerűsödött a vállalat struktúrája, és megszületett a racionalizálandók (az elbocsátásra kerülők) listája is. Megszavazták az éjszakai munkát is, mivel az energiahiány miatt csak így volt lehetőség arra, hogy minden dolgozó kitöltse a munkaidejét. Komoly vita folyt arról, hogy ki lehet-e nevezni valakit vezetőnek rákosista múlttal akkor, ha jó vezető. Végül úgy döntöttek, hogy a tudás többet számít, mint a politikai beállítódás. A december 27-én kelt jegyzőkönyvükben leszögezték, hogy a munkaszalagoknál egyszemélyi a vezetés, tárgyaltak a béremelésről a Könyvüipari Minisztériummal, folyamatosan igyekeztek a munkát a normális (kétműszakos)

22 1951-ben a termelési értéket tekintve az ország második, 1952-ben az ország első, 1954-ben az ország harmadik legnagyobb gyára volt. A gyár a munkavállalók számát tekintve 1951-ben harmadik, 1952-ben második, 1954-ben pedig újra harmadik helyen állt. Vö. *Statistikai Évkönyv 1951, 1952, 1954*. Budapest, 1952, 1953. é. n. Központi Statisztikai Hivatal, 84., 89–90. és 97. o.

23 In *Magyar munkástanácsok 1956-ban. Dokumentumok*. Sajtó alá rendezte Kemény István, Bill Lomax. Párizs, 1986, Magyar Füzetek, 8. o. (A továbbiakban *Magyar munkástanácsok 1956-ban.*)

rendhez közelíteni, intézkedtek az ebédpénz és egyéb támogatások ügyében, divatbemutatót, takarékosági kampányt szerveztek, mintaboltot nyitottak az Oktogonon, munkafegyelmi kérdésekkel foglalkoztak, terveztek a bérezés átalakítását is. Az 1957. február 1-jei igazgatótanács ülésen megpróbálták elméletileg is tisztázni a munkástanács szerepét, feladatkörét. Megállapították, hogy a munkástanács nem a munkások érdekképviselete, mert az a szakszervezet, a munkástanács a „gazda”, akinek az irányítás a feladata, nem pedig a részletkérdésekben való döntés. Ennek ellenére természetesen rengeteget foglalkoztak érdekképviselettel, és sok részletkérdésben döntöttek. A különböző szervek, tisztségviselők jogkörének képlékenységet és tisztázatlan voltát jelezte az igazgató panasza: az emberek gazdasági kérdésekben nem őt, hanem a munkástanács elnökét keresték meg, és szakirodalom beszerzését javasolták a jugoszláv munkástanácsokról a feladatkör tisztázása érdekében.

Azt hiszem, teljesen beigazolódott Kornainak az a hipotézise, hogy az „üzemi demokrácia” gyógyírt jelenthet a túlzott központosítás és tervutasítás által okozott problémákra. Rengeteg javaslat született és meg is valósult ebben a szűk és mind politikailag, mind gazdaságilag néhez három hónapban. Megszűnt a diktatórikus vezetési stílus, a dolgozók részt vehettek az üzem irányításában, csökkent a bürokrácia, az operatív vezetésben azonban továbbra is az egyszemélyi felelősség dominált. A bürokratikus gazdasági vezetőket elküldték, a vezetők kiválasztásánál a szakmai tudás lett az elsődleges szempont. A munkások és a vezetőség közötti bizalmatlanság problémáját pedig már pusztá létezésével is megoldotta a demokratikusan választott munkástanács. Nyilvánvalóan a munkástanács valódi konszolidációjának hiánya miatt nem alakultak, illetve alakulhattak ki véglegesen a hatáskörök, s a tragikusan rövid próbaidő miatt nem tudhatjuk azt sem, hogy ez a fajta irányítási forma hosszú távon milyen gazdasági eredményeket ért volna el a hazai és a nemzetközi piacon.

ZÁRSZÓ

*Minden közös étkezőkor asztalunkhoz hívjuk a szabadságot. A helye üresen tátong, de a teríték marad.*²⁴

Az 1970-es évek második felében Bill Lomax nyomán a munkástanácsok a figyelem középpontjába kerültek. A baloldali értelmiség egy új – valóban szocialista – társadalom alapegységét látta ebben, amely reális alternatívája lehetett volna mind a Szovjetunió, mind a nyugati demokráciák által képviselt társadalmi modelleknek.

Kemény István szerint²⁵ a forradalom és a munkások számára is az egyik központi érték a személyiség függetlenségének a védelme volt; az ezért való küzdelem során sikerült öntudatlanul kialakítaniuk egy „olyan közös nyilvános teret, ahol megjelenhetett a szabadság”²⁶. Hannah Arendt úgy gondolta: az így kialakult szabadság több volt az egyszerű politikai szabadságnál, szabadságot jelentett mind a társadalom, mind az önmagunk által ránk kényszerített szerepek alól. Emellett a forradalomban részt vevők megélhettek egy addig még sohasem tapasztalt egységet. Ezt a fajta szabadságot és egységet látták meg – valósí-

24 Hüpnosz jegyzetei. In René Char: *A könyvtár lángokban áll*. Budapest, 1989, Európa. Idézi Hannah Arendt: *Múlt és jövő között*. Budapest, 1995, Osiris–Readers International, 12. o.

25 *Magyar munkástanácsok 1956-ban*. 7. o.

26 Arendt: i. m. 12. o.

nűleg – értéként a későbbi elemzők, és ezért tartották a munkástanácsokat egy új, vonzó rendszer alapjának.

A kialakult „nyilvános tér” és vele együtt a szabadság is a forradalom leverésével eltűnt, de létének s az egység érzetének hiánya máig jelen van. Ezért állhat hozzánk egyszerre közel 1956 szellemisége, és érezhetjük ugyanakkor nagyon távol magunktól mai, feszültségekkel terhes társadalmunkban. A forradalommal való foglalkozás – többek között – talán hozzásegíthet ahhoz, hogy ezt az elveszett szabadságot, egységet megtaláljuk, újra konstruáljuk.

FÜGGELEK**A MUNKÁSTANÁCS IGAZGATÓTANÁCSÁNAK TAGJAI****TÓTH Árpád**, elnök

Született: Budapest, 1919. VIII. 15. A gyár dolgozója: 1954. III. 29-től, 1957. III. 23-án felmondással racionalizálva (kilépett).

FOGELSPERGER Ferenc, elnökhelyettes

Született: Mezőfény, 1919. VII. 7. Iskolai végzettsége: 7 elemi. Foglalkozása: férfiszabó. A gyár dolgozója: 1950. V. 24-től.

WEIN Miklós, titkár (az ideiglenes munkástanács elnöke)

Született: Budapest, 1913. A háború előtt egy külföldi tulajdonú cég irodavezetője. A gyár dolgozója: 1952. V. 1-től, 1957. III. 19-én felmondással racionalizálva.

ANTONY Zoltán

Született: Budapest, 1921. X. 8. Iskolai végzettsége: 6 elemi. Foglalkozása: szabósegéd. A gyár dolgozója: 1953. IX. 3-tól.

BALÁZS Béla

Született: Budapest, 1932. II. 26. Iskolai végzettsége: közgazdasági gimnáziumi érettségi. Foglalkozása: segédmunkás. A gyár dolgozója: 1950. X. 30-tól, 1957. III. 21-én felmondással racionalizálva.

BELINA József

Született: Borsfa, 1922. IV. 26. Iskolai végzettsége: 6 elemi. Foglalkozása: kovács, hegesztő. A gyár dolgozója: 1950. VIII. 28-tól.

KOVÁCS I. József, mérnök

Született: Öttevény, 1922. I. 28. Iskolai végzettsége: reálgimnáziumi érettségi. Beosztása: osztályvezető mérnök. A gyár dolgozója: 1956. I. 2-től, 1958. X. 7-én munkaviszonya megszűnt.

VÖRÖS Károly

Született: Hódmezővásárhely, 1925. Iskolai végzettsége: 8 elemi. Foglalkozása: szabósegéd. A gyár dolgozója: 1950. II. 21-től. A forradalom alatt disszidált.

NAGY István, 1957. III. 8-tól elnök

Született: Dunaszerdahely, 1924. XII. 17. Iskolai végzettsége: 6 elemi. Foglalkozása: szabó. A gyár dolgozója: 1950. VII. 3-tól.

OSVÁTH András

Született: Békéscsaba, 1929. VIII. 19. A gyár dolgozója: 1953. IX. 16-tól, 1957. III. 21-én felmondással racionalizálva.

PÉNZES József

Született: Budapest, 1932. Iskolai végzettsége: 8 elemi. Foglalkozása: szabósegéd. A gyár dolgozója: 1955. XI. 17-től, 1958. III. 30-án felmondás a vállalat részéről.

CSIRMAZ Pál

Született: Egerszegi, 1924. XI. 23. Foglalkozása: főkönyvelő. A gyár dolgozója: 1955. II. 15-től, 1957-ben más gyárba helyezik.